

ישראל דויד

לטיבו של המתח הנוכחי בין האוניברסיטה לבין הרשות

מבוא

חיבור זה מבקש לבור את התבן מן הבר בעניין העימותים התכופים שעלו בעשור האחרון בין האקדמיה הישראלית למדינה, ולהעמיד עימותים אלה על יסודות פשוטים בהקשר לרקעם ההיסטורי. החיבור נוגע במקרי מבחן רבים ומציג בפני הקורא שפע מסמכים אקטואליים ורלוונטיים. חלק א' מתגדר בבירור מושג "החופש האקדמי" של המוסד, והרי זה שער כניסה מצוין לכל דיון בנושא. חלק ב' מצביע על הזיקה האנכרוניסטית הקיימת עדיין בין האוניברסיטה למורשת המאות הקודמות, ומתוך כך מבהיר את הכוחות הפועלים האחראים למתח הנוכחי. מתח זה רק יחריף עד שתבצע האוניברסיטה רפורמה דרסטית בהגדרת עצמה, והמדינה תבצע אף היא שינוי תפיסתי בגישה לאקדמיה, תוך כדי הכרה במהות המיוחדת שלה יחסית למכשירי הדמוקרטיה העיקריים האחרים.

א. על החופשים האקדמיים

ב־16 בספטמבר 2009, תחת כותרות כגון "סוף לחגיגה", דיווחו העיתונים ופורטלי החדשות באינטרנט לקוראיהם כי ראשי האוניברסיטאות, שבעבר התנגדו להעביר לאוצר נתוני שכר בטענת "חופש אקדמי" (מירכאות במקור), התחייבו בפגישה עם ראשי האוצר לשקיפות מלאה בעניין זה מעתה ואילך.¹ שר החינוך, מר סער, צוטט: "החופש האקדמי הוא דבר חשוב... [אך] טוב שכבר אין שימוש בטיעון הזה". סער נקט בנוסח מוזר משהו: וכי למה "טוב" הוא, שלהבא לא ישתמש פלוני בנימוק כלשהו? אדרבא – יטען כעניין ויענו לו כהלכה. אלא שמע מינה – החופש האקדמי הוא כמין דמון מיוחד, שעדיף שלא להרגיזו מרבצו. ראשי האוניברסיטאות לא הסבירו לאיש, בפרט לא לעצמם, מדוע ה"ג'וקר" שעבד יפה כל כך מאז הקמת המדינה לא יצליח עוד בתשס"ט. ראשי האוצר והפוליטיקאים, מצדם, שקמו על רגליהם האחוריות כנגד השימוש באותו קלף מנצח גם הפעם, חשו רק באופן אינטואיטיבי את הגוזמא שבדבר, והתוצאה הייתה מין מאזן אימה קוניונקטורלי ובלתי מנומק. ניטול, אם כך, על עצמנו חובת גברא להטיל

סדר בדברים ולהבהיר עד כמה מחייב החופש האקדמי שקיפות בפני הריבון, הלא הוא הציבור, שהנו המממן העיקרי של המוסדות האקדמיים.

ביקורת מקצועית רשמית נמתחה על דרכן של האוניברסיטאות עוד קודם להתפתחויות שנזכרו לעיל, וזאת בשני מישורים: האחד ציבורי והשני משפטי מובהק. שני המבקרים הותירו חותם משמעותי בתחום. האחד הוא מבקר המדינה והשופט בדימוס, מיכה לינדנשטראוס, שהדו"ח המחמיר שפרסם במרץ 2009 על המוסדות להשכלה גבוהה,² הוא שהניב, בסופו של דבר, את ההסדרים המנהליים החדשים בין ראשי האוניברסיטאות, המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) ומשרדי החינוך והאוצר, שבהם פתחנו. הדו"ח מרחיב בתיאור התנכלותו של ועד ראשי האוניברסיטאות (ור"ה) לבריקת המבקר, את ההפרעות שהפריעו הנהלות האוניברסיטאות לממונה על השכר באוצר בביצוע תפקידו, ואת ההתנגדות של כולם יחד להחלת חוק המכרזים על האוניברסיטאות. המבקר פנה, אם כך, לברור סוגיית החופש האקדמי, ובניתוחו יש עניין. כללו של דבר, הוא מצא שההתנהלות הנזכרת לעיל מהווה פרשנות "גורפת" מדי לעיקרון החופש האקדמי. "לדעת משרד מבקר המדינה, אין מקום להשתמש בעיקרון החופש האקדמי באופן גורף להצדקת פעילות לקויה בתחומי מנהל שאין דבר בינם ובין נושאים אקדמיים".³ המבקר התקשה למשל למצוא קשר בין החופש האקדמי לרכישת שירותי גינון.⁴

והנה, גם בתחום הנושאים ה"אקדמיים" (להבדיל מאלה האדמיניסטרטיביים כספיים) נפתחה בשנים האחרונות חזית מעניינת. לפני כשש שנים, במסגרת עימות משפטי בין אוניברסיטה (בר"אילן) לבין שני אנשי סגל זוטרי (ד"ר קיסר וד"ר שטרן ז"ל), שטענו כי פיטוריהם – בהליך אקדמי מקובל – נבעו בעצם מאפליה מחמת גיל, חויבה האוניברסיטה, באופן תקדימי, למסור לתובעים לעיון את הפרוטוקולים של ועדות המינויים שדנו בעניינם. האוניברסיטה ערערה לבית הדין הארצי לעבודה תוך כדי שהיא סוחפת לצדה בעניין עקרוני ו"הורס שתות" זה את כל האוניברסיטאות בארץ – פרט למכון ויצמן הנוהג ממילא שקיפות מתאימה. מנגד, התייצב לצד המשיבים הארגון הארצי של הסגל הזוטרי באוניברסיטאות. ערעורם זה נדחה ברוב דעות, בפסק הדין שחובר על ידי השופטת נילי ארד, והוא כולל את הקביעה הבאה, שכבר צוטטה לרוב, וזכתה מאז בהיכל המשפט לכינוי "הלכת קיסר":

"החופש האקדמי" אינו מילת קסם הרוחה מלפניה את הגשמתם של עיקרי הצדק הטבעי ומימוש זכויות שבדין. ברי, שתכליתו אינה למנוע את זכות העיון מאדם הרואה עצמו נפגע מהחלטתה של ועדה אקדמית, וגם לא ליתן

היתר לקיומם של דיונים חסויים. אף אין מטרתו למנוע את זכות הטיעון מהעובד, או את קיומה של הביקורת השיפוטית על החלטותיה.⁵

עד כמה מועילות לבירור שתי ההתפתחויות החשובות שנוכרו לעיל? עיון קל יראה במפתיע כי לא הרבה. אדרבא, לא רק שהבעיה לא נפתרה אלא שהיא אף העמיקה. גם מבקר המדינה וגם בית הדין הארצי לעבודה נמנעו מלחוות באורח קטגורי פוזיטיבי מהו בעצם החופש האקדמי ומהם גבולות תחולתו. הם ציינו, במידת מה, רק את מה שאיננו – וגם זאת, יותר מכל, על סמך נהמת לבם. ואם כן, יכולים ראשי האוניברסיטאות להיתמם ולשאול, איך נדע כל פעם אם פרשנותנו "גורפת מדי" או שאנו בגדר פרשנות לגיטימית לעיקרון מקודש, ובגדר סעיף 15 לחוק המל"ג (ראו להלן) המגן כביכול על אותו עיקרון מקודש?

ייתכן כי החסר האמור לעיל נובע מנטייתם של שופטים למצוא אסמכתאות רק בחוק, בדינים תקדימיים ובספרות המשפטית.⁶ והנה, למרות שהחופש האקדמי הוא עיקרון המועלה על נס בתרבות המערב כולה, לא נתן לו המחוקק אצלנו הגדרה ראויה ומקפת, וזו באה לידי ביטוי פראאזי בלבד בכמה ניסוחים בפסקי דין.⁷ על כן, נחלץ המבקר ליתן הפעם הגדרה נאה משלו:

על מנת לקדם ולפתח את המחקר, המדע, ההוראה, האמנות, התרבות והרוח יש לתת חירות אקדמית מרבית לעוסקים בתחומים אלה ולמנוע או למזער השפעה חיצונית עליהם (להלן – חופש אקדמי). הדבר נדרש, בין היתר, משום שהגבלת החירות האקדמית עלולה לגרום לכפיית אמונות ודעות מסוימות ולקידומן של אלה בלבד.⁸

מהגדרה זו, קצרה וישירה הדרך למסקנה, הזרועה פעמים רבות ברוח המבקר, ש"לדעת המבקר" אין לחופש האקדמי דבר וחצי דבר עם שכירת שירותי גינון, למשל.⁹ אלא שכאן נכנס גורם חשוב נוסף, הלוא הוא סעיף 15 המפורסם לחוק המל"ג.¹⁰ בסעיף זה מנפנות האוניברסיטאות בכל פעם שהן נדרשות על ידי הממשלה, הכנסת והשיח הציבורי לשקיפות, לרפורמות או לפעולות ייעול: הבטחת החופש האקדמי של המוסדות [מוקנית, בין השאר] באמצעות חקיקת סעיף 15 לחוק מל"ג, ובו נקבע כי "מוסד מוכר הוא בן חורין לכלכל ענייניו האקדמיים והמנהליים, במסגרת תקציבו, כטוב בעיניו. בסעיף זה מוגדרים 'עניינים אקדמיים ומנהליים' – לרבות קביעת תוכנית מחקר והוראה, מינוי רשויות המוסד, מינוי מורים והעלאתם בדרגה, קביעת שיטת הוראה ולימוד, וכל פעולה מדעית, חינוכית או משקית אחרת".¹¹

בתקופה האחרונה, עלה הנושא, בין השאר, בסוגיית חיסיון דוחות הביקורת הפנימית, בסוגיית החלת החוק לחופש המידע על העניינים הכספיים, במלחמה ביישום המלצות "ועדת מליץ" לשינוי במבנה הארגוני והחלטות הממשלה בנושא זה, בפרשת דוחות ההערכה המשווים של תוכניות הלימוד באוניברסיטאות, בפרשת "הארץ" נגד האקדמיה למדעים, במאבק בוועדת שוחט, בכפירת ור"ה בהיותו גוף הנתון לביקורת המדינה, בהתנגדות להחלת חוק חובת המכרזים, וכלה באחרונה ממש במכתב חמשת הרקטורים לראש הממשלה נגד חוק ההסדרים.¹² אנו מוצאים, תוך כדי עיון בציטוט האחרון, כי "חופש אקדמי" ו"כטוב בעינינו" כרוכים הם לכאורה לפנינו יחד.¹³ הבה נבחן עוד גילוי של כריכה בעייתית זו, ודווקא לא בשדה ההתנהלות הכספית-אדמיניסטרטיבית, אלא בתחום זכות העיון של חבר הסגל המפוטר או מי שקידומו עוכב, לרוח הלכת קיסר שתוארה לעיל (סוגיית חיסיונם של פרוטוקולים וחומר נלווה של דיוני ועדות מינויים אקדמיות, ואף ועדות אחרות המוגדרות כ"אקדמיות" או ועדות שעוסקות בנושאים שמוגדרים כ"אקדמיים"). שכן האוניברסיטאות, למעט מכון ויצמן, כאמור, ערערו לבג"ץ על פסק הדין של השופטת הארצית נילי ארד. 84 עמודי כתב הערעור מספקים הצצה נדירה למשנתם של ראשי האוניברסיטאות בסוגיות שלפנינו.¹⁴ לפיהם:

החופש האקדמי איננו משום מכשיר להשגתה של תכלית אחרת, כמו חיסיון הפרוטוקולים, אלא הוא התכלית בכבודה ובעצמה...¹⁵. חיסיון הפרוטוקולים חיוני לקיומו של דיון אקדמי ענייני, חופשי, מקצועי, אוניברסיטאי ומשוחרר מלחצים חיצוניים בלתי רצויים ומהשפעות זרות, ביחס לאיכויות האקדמיות של המועמד, שהן המדרד להחלטה בעניינו. זהו החופש האקדמי במלוא מובן המילה.¹⁶

החידוש הקופרניקאי בדבר היותו של החופש האקדמי תכלית עליונה ולא מכשיר, אין לו כמובן בסיס בכל מקור שהוא, ולא שום הצדקה משפטית, מוסרית או אחרת. יתר על כן, בעייתיות הדברים המצוטטים נעוצה בכך שלא ברור מה בהם הוא אקדמי דווקא. לנוכח "חוק חופש המידע התשנ"ח" וחוקים אחרים, ואל מול סדרת פסקי דין של בג"ץ מן העת האחרונה המסדירים את זכות העיון של הפרט, תימה הוא מדוע לא מגיעה זכות הדיון ה"ענייני, חופשי" וגו' גם לוועדות המכרזים המוניציפאליות,¹⁷ לוועדות המינויים במשרד החוץ,¹⁸ לוועדות ביקורת מיניסטריאליות,¹⁹ לוועדות בדיקה אקדמיות,²⁰ ובקיצור, לסתם גזע האדם שמחוץ לוועדות מינויים שבאוניברסיטה? כנראה מתוך התחושה כי זו נקודה חלשה, מסמיך כתב הערעור לכאן את "הקלף המנצח", כביכול, שלו (או "מילת הקסם", בלשונה של השופטת ארד):

[...] עסקינן בתקנון של אוניברסיטה, הנהנית ממעמד מיוחד של חופש אקדמי ומינהלי מכוח חוק [הדגשה במקור], כהוראת סעיף 15 לחוק המל"ג [וכאן הוא מצוטט]. כלומר [...] קיימים שני נדבכים של אי-התערבות: הנדבך הראשון [...] של התארגנויות פרטיות וולונטריות,²¹ הנדבך השני והמיוחד הוא של החופש האקדמי הסטטוטורי הנתון למוסדות להשכלה גבוהה.²²

אמרו מעתה "סעיף 15", ו"סטטוטורי" – ושלום עליך נפשי. מתוך הכרת הבעייתיות התיאורטית המתוארת לעיל, הגיעו כבר כמה מלומדים בתורת המשפט לרעיון שיש למעשה שני חופשים אקדמיים: חופש אקדמי לפרט – החוקר והמרצה, ובצדו ובנפרד ממנו, חופש אקדמי לארגון – המוסד להשכלה גבוהה עצמו. יתר על כן, החופש השני "מיועד במידה רבה להבטחת החופש האקדמי הראשון, של המרצים".²³ אלא שקונסטרוקציה זו, שאין לה שום אסמכתא בכתובים קודמים, רחוקה מלהניח את הדעת, וזאת מכמה סיבות. ראשית, מבחינה עקרונית ומעשית יכול מושג החופש האקדמי האינדיבידואלי לעמוד מצד עצמו, ואין הוא זקוק לשום חופש אחר על מנת שיישאב ממנו. שנית, על פניו, עומד החופש האינדיבידואלי בעמדת עימות, דווקא, עם "חופש ארגוני".²⁴ שלישית, אין בהבחנה הזו שום מכשיר להתרת השאלות המעשיות שעל הפרק. האם רלוונטי החופש האקדמי באיזו צורה שהיא לשכירת שירותי גינון בלא מכרז? לאי-דיווח תנאי שכר ל"פקידי האוצר"? להסתרת פרוטוקולים מאיש הסגל בעל הדבר ואף מבית המשפט? ועם כל זאת, הרעיון בדבר שני חופשים שונים הוא מפתח להתרת הסבך.

להבנת העניין יהיה זה מועיל לפנות בשלב זה לפסיקה שמעבר ליס: בית המשפט הפדרלי העליון של ארצות הברית דחה ב־1990 את ערעור האוניברסיטה בתיק דומה מאד לזה שבו פסקה השופטת ארד, ודן בפרט בהתנגשות שבין זכויות העובד לזכויות המוסד האקדמי.²⁵ פסק הדין, שהפך לאבן ציון והוא מוכר כ"פס"ד פנסילבניה", ניתן פה אחד. הוא נוסח והוקרא על ידי השופט העליון בלקמון, שכך הוא אומר:

הפגיעה [בתיקון הראשון לחוקת ארצות הברית, בסעיף שמקביל לסעיף 15 לחוק הישראלי] עליה מתלוננת האוניברסיטה היא קלושה. אם לחזור, הרי היא טוענת שהתיקון הראשון מופר על ידי גילוי של חומר הערכת-עמיתים, משום שהגילוי מסלף את החיסיון שהוא יסודי לתהליך הערכת העמיתים, שהוא מצדו האמצעי שבו מבקשת העותרת ליישם את זכות החופש האקדמי הנטענת לבחירה מי ילמד ומי לאו. הגית בפך את הדברים ונוכחת עד כמה רחוקים הם מטענה מן הזכות הנזכרת.²⁶

ועוד ממשיך השופט בלקמון באותו פסק דין:

אכן, אם נקבל את טענתה הקלושה של האוניברסיטה, הרי שעוד חוקים, המקובלים על הכלל, ייהפכו פתאום לפוגעים ב"תיקון הראשון". שהרי בעצם, העותרת אינה אומרת אלא שהגילוי של חומרי הערכת-עמיתים יקשה עליה לאסוף מידע באשר ל'בסיס האקדמי' [מירכאות במקור] שעליו מבקשת העותרת להשתית את החלטותיה באשר למתן קביעות. אבל חוקים רבים מקשים על מימוש זכויות התיקון הראשון. לדוגמה, האוניברסיטה אינה יכולה לטעון להפרת התיקון הראשון רק בגלל שהיא נתונה למיסוי או תקנות ממשלתיות אחרות, אף על פי שתקנות כאלה מונעות מן האוניברסיטה רווחים ותמלוגים שהיא זקוקה להם על מנת למשוך פרופסורים השוקלים לעבוד במוסדות אקדמיים אחרים או בתעשייה. אנו מסופקים אם תהליך הערכת העמיתים הוא יותר מהותי, ולו במשהו, מאשר זמינות המשאבים הכספיים.

אם כן, העניינים מתחילים להתבהר: הטענה לגבי פגיעה בתיקון הראשון לחוקה האמריקאית שתיגרם מאי-חיסיון פרוטוקולים של הליכים אקדמיים היא עקיפה ביותר ומלאכותית, לדעתו של בית המשפט הפדרלי העליון, אשר מבהיר, לדוגמה, כי חיובה של האוניברסיטה במיסוי מכביד הרבה יותר על התמרון התפעולי שלה – גם בגיוס מורים (נושא "אקדמי" מובהק).²⁷ מדוע, אם כך, תתבקשנה הרשויות בישראל להתייחס – בהקשר דומה – ל"חוק חופש המידע" החדש שלנו, שלא לומר "חוק יסוד כבוד האדם וחירותו", או "עקרונות הצדק הטבעי ומימוש זכויות שבדין", כאילו הם קלים מחוק מס ההכנסה? מוצאים אנו, על כן, שיש אומנם שני חופשים אקדמיים, שהמשותף המבלבל שביניהם הוא השם "חופש": האחד הוא העיקרון ה"מקודש" שתואר בפתיחה והמתייחס בראש ובראשונה לאותה חירות מחשבתית, מחקרית, והתבטאותית המוקנית לחוקרים, לאנשי האקדמיה עצמם כפרטים. השני הוא חופש במובן מרחב תמרון, שהוא הוראת הישירה של סעיף 15 (והסעיפים המקבילים לו בתיקון הראשון לחוקה האמריקאית). "חופש אקדמי ארגוני" הוא מושג משני המתייחס בעיקר לאפשרות של כפיית תוכני הוראה על המוסד מטעמו של כוח חיצוני, כגון מפלגה פוליטית או רודן שלטוני. אין "חופש אקדמי משקי", צדק בדיעבד המבקר לינדנשטראוס: לחופש אקדמי ולדרכי ההתקשרות בשכירת גינות או תברואה אין דבר וחצי דבר. סעיף 15 לחוק עניינו בחופש תמרון משקי למוסדות להשכלה גבוהה, ויותר מזה חופש באיוש משרות מחקר והוראה, באופן שיאפשר להם להיות ממלכתיים.²⁸ אך תמרון זה הוא ככל תמרון – בין חוקים

ועקרונות אחרים.²⁹ הצגת ההתעמרות בחבר הסגל המפוטר, או הסתרת הפרוטוקולים בעניינינו, כהתגלמות של "חופש אקדמי" המוקנה לארגון – הרי זה מופרך ומבזה. במסגרת בירור הקונפליקט האוניברסיטאי-ציבורי לאור מקורות החוק, חשוב לכלול גם את נושא השקיפות, העולה תדיר בהקשרים אלה. והנה, קריאה דווקאית של סעיף 15 מצד המוסדות להשכלה גבוהה, היא זו שתמחיש בצורה הטובה ביותר את חשיבותה של הנהגת שקיפות. שכן, מותר להם למוסדות, קיצונית ותיאורטית כמובן, אך לפי החוק, לקחת את חופן ששת מיליארדי השקלים שהם מקבלים מהציבור כל שנה, ולפזר ולזרוק אותו מעל ראשיהם כעפר השמימה: האם לא אמר המחוקק בפירוש "במסגרת תקציבו, כטוב בעיניו"? ברם, בחוק או בתקנות אין שמץ רמז לחשאיות בעניינים אלה מפני הציבור. אם את המושג "חופש אקדמי משקי לפי סעיף 15" היה עלינו לטרוח על מנת להפריך, הרי שאת הזיהוי הרווח בין "חופש אקדמי לפי סעיף 15" לבין אי-שקיפות יש לשחוט אחת ולתמיד. הטיב לנסח אחד הדוברים בישיבת "ועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת"³⁰:

...אין סתירה בין חופש המידע לבין סעיף 15. מתארים פה עימות שאני לא חושב שהוא קיים. סעיף 15 נותן עצמאות לאוניברסיטאות. אני לא אכנס לוויכוח אם זה בסדר או לא... חופש המידע יכול וצריך להתקיים בשלום עם עצמאות. חופש המידע מאפשר שקיפות ופיקוח. להיפך, ככל שהעצמאות גוברת כך גובר הצורך בהחלת עקרונות של חופש המידע, כדי לפקח. דווקא נוכח סעיף 15 כן הייתי מרחיב את הצו, לא רק לעניינים הכספיים.

ב. האוניברסיטאות ומורשת הקדם

חובביה של סדרת הבלש הבריטית הטלוויזיונית "המפקח מורס", יזכרו את האפיזודה שבה מתבצע רצח בעיצומו של טקס באחד הקולג'ים שבאוקספורד ושבה מורס והסמל לואיס מעכבים באולם את הנאספים הרבים. מאסטר הקולג' (מגולם על ידי סר ג'ון גילגוד), שסדר יומו הופר, רוטן: "איפה הם הימים שבהם היינו סוגרים דברים כאלה בפנים?". באפיזודה קומית זו טמון גרעין של תזה ישנה-חדשה שאותה אבקש לשטוח בחלק ב' של מאמר זה. בחלק א' לעיל הבהרנו את גבולות החופש האקדמי וחובות השקיפות והאחריותיות בפני הציבור על סמך החוק הקיים והפסיקה, אך עדיין לא נחה דעתנו, וזאת משום אי-מתן הסבר לגילויים שונים של התנהגות ותגובות בתחום זה. ואם

לא נברר את טיבה של הדינמיקה שחשים אנו כי היא פועלת ברקע, קשה יהיה לאבחן את הבעיה אבחון מלא ונאות, וממילא תצא נפגמת גם הצעת פתרונה. בחלק א' הזכרנו את "משנתם של ראשי האוניברסיטאות בסוגיות שלפנינו", וגוזמא שנינו. הנה, כדוגמה, מתוך "רשימת הסירובים", שאותה מנינו לעיל (מיד לאחר ציטוט סעיף 15 לחוק המל"ג), הבה נבחן בפירוט רק אחת, זו של ההתנגדות להחלת חוק המכרזים. באוגוסט 2005 החליטה הממשלה לתקן את חוק חובת המכרזים כדי שיוחל גם על המוסדות להשכלה גבוהה. לפי מבקר המדינה, ור"ה "עשה כל שביכולתו כדי להקשות את תהליך החקיקה ולעכב את החקיקה ואף לסכל את מטרתה באמצעות ריקון התקנות מתוכן". לשם כך, שכר ור"ה לוביסט ממושרד העוסק בשדלנות בקרב חברי הכנסת. אותו לוביסט העביר את הדיון בבית המחוקקים מועדת הכספים לוועדת החינוך, ובמכתב לשולחיו הוא מתפאר: "ההישג הוא מאוד גדול – השגנו דיון בוועדה אוהדת שתדון ביתר אריכות בכל סעיף...".³¹ במאי 2006 הגיעה ועדת החינוך לידי החלטה, כי הסעיף המחיל את חוק חובת המכרזים על המוסדות להשכלה גבוהה יישאר במסגרת "חוק חובת המכרזים". תקנות לחוק זה גובשו על ידי ות"ת (הוועדה לתכנון ותקצוב של המל"ג), והועברו לאישור האוצר בינואר 2007. אלא שכאן חלק ור"ה אף על ות"ת, והוא צירף מכתב עם הסתייגויותיו, בדמותם של סעיפי פטור שונים, כגון: לצורך העסקת עובדים או לצורך התקשרויות הממומנות באמצעות תרומות. במכתב הזה, כצידוק ואסמכתא, נמצא את ה"משנה" בפשטות גלוית לב:

ליבת פעילותם של המוסדות היא הפעילות האקדמית-מחקרית שנהנית ממעמד מוגן על פי חוק [...] המחוקק רואה את פעילותו המשקית של מוסד להשכלה גבוהה כחלק אינטגרלי ממהותו כמוסד מוכר להשכלה גבוהה וככזו היא אף חוסה תחת החופש האקדמי.

כלומר: "חופש אקדמי-אקדמי" נתן לנו המחוקק ואנו יודעים להסביר מדוע. 'חופש אקדמי-משקי' נתן לנו המחוקק (סעיף 15) ואין אנו יודעים למה. אבל אם נתן – לא ניקח?"

גם את שאר מאבקי ור"ה מאפיינות, יותר במידה כזו או אחרת, "משנה" ששיקול מקצועי אקדמי אינו בצדה, דחייה שיטתית של צווי הרשות המחוקקת והמבצעת במגמת מסמוסם, ושכירת שדלנים, כאשר כל אלו מודרכות על ידי תחושת כוח תמוהה.³² ומה בדבר כתב העתירה בן פ"ד העמודים שהגיש ור"ה לבג"ץ קיסר – האם לא ניתן לחלק ממסמך זה משנה ראויה? ובכן, עיון מתאים יגלה שהתשובה שלילית. גם זו אינה משנה, אלא אוסף רופף של טענות מאולתרות: לעיל הזכרנו בקצרה את ההתייחסות

למושג החופש האקדמי (סעיף 74-15 לעתירה) או ל"וולונטריות" של המערך האקדמי (הערה 21). דוגמה נוספת מעניינת, שנחזית לגיבוש איזושהי תורה, היא הצגת מודל ה"חיסיון-אחריותות" (accountability), המחייב כביכול כל ארגון המפעיל הערכת עמיתים (סעיפים 129.1-129.3 לעתירה). אבל שרשרת הפסיקה הרי פסלה כבר סודיות כזו ואדרבא, פסק דין פנסילבניה (הערות 26 ו-27 לעיל) מזהיר מפני "מדרון חלקלק" של זליגת הפריבילגיה הנטענת לחשאיות באקדמיה אל ארגוני הערכת עמיתים אחרים.³³ ור"ה לא חשב כלל לשתף את הסנאטים של האוניברסיטאות או את ועדי הסגלים האקדמיים בהיערכות לטיפול בג"ץ בסוגיה החשובה של זכות איש הסגל המפוטר לעיין במסמכיו. אם כן, מתבקשת מאליה השאלה מהו הבסיס הנפשי ומהי הקרקע ההיסטורית, שהצמיחו גישה שיטתית אך תמוהה מעין זו של פרנסי האקדמיה בישראל. כדאי תיכף להעיר שההתפתחויות שדווחו בראשית חיבור זה, כולל קריאת הצהלה של שר החינוך הנוכחי בדבר ההסכם בעניין "אי-הזכרתו של החופש האקדמי", אינן הופכות את שאלתנו לתיאורטית ובלתי אקטואלית. מאזן כוחות שלילי זמני מבחינת הנהלות האוניברסיטאות³⁴ ונטייה, אולי רגעית, של דעת הקהל, אין דינם שיהוו בסיס ומנוף לגיבוש עתיד טוב יותר. גיבוש כזה, כאמור, מותנה בשינויי תוכנה הדדיים בין האוניברסיטה לבין הרשות, במקביל להבנת שורשי הבעיה.

בזירה הציבורית התקשורתית, מאפיינת את גישת ור"ה – ויש לומר, גם של אקדמאים רבים מן השורה – אמונת אומן שחוקי בראשית סקרליים, והאיום ב"חורבן המדע",³⁵ יכריעו תמיד כל חוק וכל היגיון אחר. מהי המוטיבציה למתווה הפעילות וההתבטאות התמוה, שאותם תיארו בהרחבה, ואשר זכו השנה לאש צולבת מהרשות המחוקקת, הרשות המבצעת, ומוסד מבקר המדינה? אין זאת אלא פינוק ניהולי שאליו התרגלה האקדמיה, ומורך מנהיגותי ומחשבתי להסכין להסרתו.³⁶ לכך נוספת אומנם תחושתן של ההנהלות, תחושה סובייקטיבית אך לא חסרת אחיזה, בדבר כוח קמאי המוקנה להן, ובדבר קיומו של אפקט ציבורי לכל אותם האיומים והנפנופים בפריבילגיות ישנות. ואיך באמת נוצר המצב ההעדפתי הבלתי מוסבר, העומד בבסיס מודוס המחשבה של ראשי האוניברסיטאות, שלפיו כל המערער על איזושהי הטבה אשר אליה התרגלו, יוקע מיד כעוכר הקדמה ומחריב המדע? "חוקי בראשית סקרליים" כתבנו לעיל, ובאמת, לדעתנו, אין זו אלא פעולתה של מורשת עתיקה, שהצליחה, כפנומן היסטורי שספק אם נחקר דיו, להסתגל ולשרוד מבעד דורות של רפורמה ואדפטציה שאפיינו את עיצובם ומיסודם של יחסי המדינה עם המוסדות הקלאסיים האחרים, כגון מערכת המשפט, בתי המלוכה, הכנסייה הנוצרית, ועוד.³⁷

לא כאן המקום, כמובן, להביא תיאור היסטורי מקיף של האבולוציה של אוניברסיטאות אירופה מכאלו הפועלות על פי צ'רטר מלכותי³⁸ למעמדן המורכב יותר היום, מגופים אוטונומיים (כגרסת "המפקח מורס" לעיל) לגופים אוטונומיים חלקית וארכאית בימינו, ובעיקר, מבעלות זיקה כנסייתית למוסדות חילוניים בדרך כלל. הזיקה הזו גם לא הייתה עשויה מעור אחד בכל מקום ואתר. ב"עיניים של אנגליה" – אוקספורד וקיימברידג' – היו הפרופסורים, בדרך כלל, גם בעלי משרות כנסייתיות במקביל, עד המאה ה-19. ייתכן שכך אירע משום שהמדע התפתח בחיק התיאולוגיה, שכן כל גילויי המציאות, כולל הגשמית, אינם נתפסים אלא כמעשיו ורצונו של האל.³⁹ ייתכן שהייתה זו מורשתו של חלק מהעולם העתיק, שהסודות והחוכמות הם בהכרח נחלת כוהנים, חרטומים ואמגושים. לצרכנו, נוכל להסתפק מכל מקום בהכללה שהאוניברסיטאות היו גם מוסדות דת.⁴⁰ והנה, במסגרת הכהונה הדתית אי־השקיפות היא בעלת אופי פונקציונלי מהותי, שהרי אם ידע אדם סירכות שניתלו במי שאמור לתווך בינו לבין האל, תיפגע מאד הפונקציה הזו.⁴¹ אין צריך לומר שאי־השקיפות נוצלה כבר אז שלא כדין להשגת עמדות כוח, לשלטון קליקות, להרחקת אנשים ראויים וכיוצא בזה. במאות קודמות לא היה נדיר למצוא באוניברסיטאות סיעות של עוולה, מוסר עבודה לקוי ומצב אקדמי כללי ירוד – אפילו באוקספורד וקיימברידג' הנזכרות לעיל. אף על פי כן, השתרשה בלב המושלים הנאורים באירופה, וברעת הקהל, הפרדיגמה שלפיה "מדע הולך עם כת סגורה". ישראל שאבה בעניין זה מאירופה בהקמת ראשוני המוסדות האקדמיים בארץ בשנות ה-20 של המאה ה-20, וכך ניכרו מרכיבים שמרניים של מיסוד העולם הישן גם באוניברסיטאות ארצות הברית. אך הזמנים משתנים, המערכת השתנתה, החברה השתנתה, ולא ניתן עוד לנהוג באקדמיה כפי שהייתה באירופה לפני מאה שנה, או בשחרותה בימי הביניים – על החשאיות הדתית של מוסדותיה וטקסיה. הגורמים שהשתנו בינתיים, לנוכח עיוורון כמעט מוחלט של הפרדיגמות באקדמיה, נחלקים לאלה של כמות ואלה של מהות – אלה ואלו צברו תאוצה דווקא בעשורים האחרונים. תאוצה זאת היא הסיבה לאותן חריקות ואותם הנפתולים שבהם אנו דנים היום, אשר בעצם מהווים את חבלי הלידה של ארגון מחדש, היסטורי, של המוסדות להשכלה גבוהה ויחסיהן עם המדינה.

מבחינה כמותית, ידוע ובולט הוא השינוי במסות האנושיות ובמספרים התקציביים הציבוריים. כיום, בשונה באופן ניכר מבעבר – גם באופן פרופורציונלי לפי כל מדרג אפשרי – כורכת המערכת האקדמית ציבור גדול ביותר של עובדים וסטודנטים, המצריך הסדרים ברורים של תנאי עבודה.⁴² אלה אינם יכולים להיות מנותקים מן הנורמות של המנהל הציבורי הכללי, או שיגדרו עליהם את גדרי כת ה"בראשית".⁴³ המונרכים האירופיים יכלו להעלים עין מאי־סדרים משקיים או עוולות מוסריות, ככל שהיו

באקדמיה לדורותיה, כל עוד היו אלה זניחים יחסית בהיקפם. כיוצא בזה, אף כי אולי חלשה הטענה הזו מבחינה משפטית פורמלית, ניתן לטעון כי החותמים בתש"ח על "חופש פעולה משקי" בסעיף 15 המפורסם ל"חוק המל"ג", הלא הם דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי, לא שיערו "משק" הממומן על ידי הציבור בכשישה מיליארד לשנה, או "חופש משקי" בדמות ספקולציות מיליונים בשוק ההון, בדמות בניינים מונומנטליים באוניברסיטאות שהקמתם ואחזקתם נוגסות מיליונים מתקציב ההשכלה ומכיסם של הסטודנטים, או מעורבות של מוסדות אקדמיים ציבוריים בעסקאות כגון בנייתן או פינוין של שכונות מגורים. באופן טיפוסי, לא תיתכן הפרדה חדה בין הפן הכמותי לפן האיכותי: המספרים הגדולים נובעים גם מפופולריזציה שעברה על תכולת המקצועות האקדמיים, ומכאן על רמתם האקדמית ואף מהותם של הלימודים האקדמיים בחלקים ניכרים, גדלים והולכים, של המערכת.⁴⁴ כיוצא בזה, לא רק שהיקפי השקעות בשוק ההון לא שוערו בזמן חקיקת החוק, אלא ששוק ההון עצמו, במהותו המודרנית, טרם נודע בארצנו. רעיונות כמו שקיפות בארגונים, כגורם כלכלי חשוב, בעיקר בעידן טכנולוגיות המידע, הם חדשים לחלוטין, וניתנים לשיפוט רק בקונטקסט של מציאות כלכלית, ארגונית ומדינית מורכבת, שלא נודעה בעבר.⁴⁵ לכן נמצא, למשל, שיסודות השקיפות המוסדית המנהיגותית זרים למשפט העברי.⁴⁶ כיוצא בנ"ל, מאז 1958 חל שינוי עתים עיקרי, שלא ניתן להתעלם ממנו על ידי סרבנות עיוורת וחסרת פשרות, בכל תחום זכויות האזרח: החקיקה, הפסיקה והמנהג השתנו, וכך גם מודעותו של האזרח לזכויותיו ולשלל התקנות בקשר לחופש המידע.⁴⁷ את אלה אין עוד לנפנף בשם "בראשית". אף אם אין ראשי האוניברסיטאות עצמם מודעים לכך במלוא הבהירות, זהו, חד וחלק ולעומקו של עניין, טבעם של מאבקי ור"ה שתוארו לעיל, ובפרט מלחמתם שטרם הוכרעה בבג"ץ קיסר: ניסיון להבריא מערכת אנושית מודרנית מתחולת פסיקת העבודה של המדינה החילונית המודרנית, ולהכפיפה באונס בלתי אפשרי לאג'נדה ולריטואל של כת ארכאית או מסדר אבירים. כנגד כל זאת, ובמידה רבה באשמתה של זאת, מסתמנת מגמה ציבורית לא נעימה ולעתים גורפת מדי, למשל במערכת המשפטית, שלא לשאת עוד פנים לאקדמיה ולא להכיר במעמדה המיוחד.

אם עומדים המאבקים שבהם עסקנו עד כה בסימנה של מורכבות כספית, או ששלל טענות משנה מערפלות בהם את העיקר כמו בסוגיית חיסיון ועדות הקידום (בג"ץ קיסר), יהיה זה מועיל לעיין בשלב זה בסוגיה ספציפית אחרת, מתוחמת יותר, שאין בה לא מזה ולא מזה. כך, "חריקות" כאלו שהזכרנו קודם ניכרות בפסק דינו של שופט ביהמ"ש המחוזי בחיפה עודד גרשון,⁴⁸ שקיבל את תביעתם של סטודנטים באוניברסיטת חיפה שהועמדו לדין משמעתי וביקשו להיות מיוצגים בהליך זה בידי סגור מקצועי ונדחו

על ידי האוניברסיטה. השופט הורה על ביטול החלטת רשויות המשמעת בעניינם של התובעים והורה לרשויות, אם עודן עומדות על העמדתם של התובעים לדין משמעתי, לשוב ולדון מחדש בעניינם מבראשית, לאחר שיאפשרו להם להיות מיוצגים על ידי עורך דין על פי בחירתם. דעתו של השופט לא נתקרה עד שהורה לאוניברסיטה לתקן את תקנון המשמעת שלה בעניין זה תוך חמישה חודשים.⁴⁹ בצוותו על תיקון התקנון הפנימי קבע השופט גרשון תקדים היסטורי ביחסי האוניברסיטה והרשות בארץ,⁵⁰ ושרוי היה לה לאוניברסיטה להיעלב, אם נעלבה: התייחסותו של השופט דמתה כאילו הייתה כאן עמותה קיקיונית שסרחה בניסוח תקנונה, ולא שמדובר כאן במסורת בת כמעט שמונה מאות שנה המקובלת בכל עולם המערבי. לגופו של עניין, השופט ציין כי יש חשיבות אופרטיבית לזכות הנידונה בכל הנוגע לחשיפת האמת בניהול הליך משפטי או משמעתי, וכי החקירה הנגדית מהווה כלי חשוב לגילוי האמת, והשימוש בכלי זה מצריך מיומנות ומקצוענות.⁵¹ כאן מתבקש לשאול האם גם לאוניברסיטה מותר להביא תובע מקצועי, על מנת ש"יחשוף את האמת" תוך כדי כתישת הסטודנט בחקירות.⁵² עוד ציין השופט את זכותו של אדם לשמירה על כבודו המעוגנת בזכות יסוד ב"חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" והמשתמע מכך לעניין זכות הייצוג, והבהיר שתוצאותיו של הליך משמעתי באוניברסיטה עלולות להיות חמורות ומרחיקות לכת – עתידו האקדמי והתעסוקתי של הסטודנט. מנקודת המבט של חיבורנו הנוכחי, יש לתהות האם סטודנט שסולק מקיימברידג' או אוקספורד במאות ה'18 וה'19, למשל, בדין משמעתי פנימי, נפגע פחות? והתשובה היא לא ולא, ההיפך הוא הנכון. ואם כן, מה חדש? – החדש הוא שינוי העתים בכל תחום זכויות האזרח שעליו עמדנו קודם, וכן בממדיה של המערכת שבה מדובר. כללו של דבר הוא כי לא באנו לחרוץ משפט אחר במקרה האחרון, אלא להאיר את הקונפליקט באורו המהותי והמתאים, ובהקשרם של אותם כוחות פועלים שכבר מנינו.

סיכום

בחלק א' של חיבור זה הסתייענו בכמה מקרי מבחן ובמסמכי תשתית אקטואליים חשובים על מנת להוציא מכלל אינטואיציה גרידא את שלילת "החופש האקדמי", במובנו ההיולי, כמי שחל על פעולות משקיות של המוסדות להשכלה גבוהה. כמו כן, העמדנו בחלק ב' את השורשים הארכאיים, הכנסייתיים-שמרניים, של מערכת ההשכלה הגבוהה באירופה, ארצות הברית, ישראל ומקומות אחרים כאחראים לשיח העכשווי הלקוי שבין האקדמיה למדינה ולציבור. לא משנה שלילית סדורה מדריכה את ראשי האקדמיה בשיח

זה, אלא פינוק שאותו מעניקה להם מסורת – מסורת האוניברסיטאות הימיינימית אשר מתגלגלת עד עצם ימינו.⁵³ אף קבענו ששינוי העתים, כמותית ואיכותית, מצריך רפורמה בתפיסה העצמית של האקדמיה בארץ, תוך כדי הכרה בפיקוח הציבורי עליה. על המדינה לבצע אף היא רפורמה בתפיסתה של מהות האקדמיה, במקביל להכרה בערך המוסף שיש לה על מכשירי הדמוקרטיה המקובלים.

בשני החלקים של החיבור העמדנו כבלתי חוקתית ובלתי מוסרית את עמדת ור"ה בעניין אי־שקיפות הפרוטוקולים האקדמיים, כפי שהיא מתבטאת בעתירה לבג"ץ נגד הפסיקה הליברלית בנושא זה, בתיק "קיסר". כאשר אנו מביטים היום, דרך משל, על התופעה ההיסטורית של שיעבוד השחורים, גזעים ועממים אחרים בארצות הברית וברחבי האימפריה הבריטית עד המאה ה־19, אנו משתאים מבלי להבין כיצד יכלו אנשים נאורים ועדיני נפש, מכל בחינה אחרת, להיות סבורים כי זכותם לרדות בבני אנוש כבהמות עבודה. עיון במסמכי התנועה הבריטית לשחרור העבדים בראשית אותה מאה מעלה שאף כי היו למתנגדיה טענות מטענות שונות, הרי שהטיעון העיקרי היה כדלקמן: אומנם העבדות פסולה מצד עצמה, ואין לה מקום בעולם "אוטופי". ברם, כלכלת האימפריה מושתתת על כוח העבודה החינמי, ואם תבוטל העבדות הרי שבו ברגע תקרוס האימפריה ותיחרב לבלי קום. נוכל בהחלט להידרש למשל זה, ברטרנד ספיקטובה על טענת האוניברסיטאות לאי־שקיפות ואי־פיקוח ציבורי ושיפוטי על עבודת ועדותיהן, שהועלו מכוח טענות על הצורך "להתחשב" ב"טבע האדם" – כי רע הוא,⁵⁴ ואיום בכך שזכות העיון תגרום שמערכת ההשכלה הגבוהה "תקרוס" כליל.⁵⁵ אי־השקיפות הריהי הבסיס למשטר פחד הנוהג באקדמיה, שהוא מצדו מהווה בסיס לעבדות מנטלית. בעתיד הלא רחוק יסתכלו בנינו, ואף נסתכל אנו עצמנו, על ימינו אלה, אחורה, בהשתאות. לא נוכל להבין כיצד יכלו לסבור פרנסי האקדמיה – מקיר לקיר – כי זכותם להעלים מאנשי סגל אקדמי את המסמכים הנוגעים לענייניהם האישיים, לרבות אי־קידום ופיטורין.

הערות

- 1 הרוב הגדול של המסמכים המצוטטים בחיבור זה, כולל כל אלה שאין להם מראה מקום אחר, ניתנים לצפייה וטעינה באתר bgui.ac.il/~idavid, תחת "Israeli Academia" או "Transparency".
- 2 "מבקר המדינה: דוח ביקורת על מערכת ההשכלה הגבוהה בירושלים", אדר התשס"ט, מרץ 2009, מס' קטלוגי 2009-003 (להלן: "דו"ח המבקר"). זמין באתר האינטרנט של משרד מבקר המדינה mevaker.gov.il בכתובת:
- 3 דוח המבקר, סיכום, עמ': 287, ועוד מקומות ברוח זו.
- 4 עיקרי הממצאים בעניין החלת חוק חובת המכרזים התשנ"ב-1992, עמ': 197 לדוח המבקר.

- 5 פס"ד עבודה־ארצי בתיק ע"ע 1185/04 אוניברסיטת ברי־אילן נ' ד"ר צמח קיסר ואח', 24.3.05.
- 6 המסמך המלא והמוסמך ביותר בנושא ידוע בתור ה־"1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure", של ה־ AAUP, האגודה האמריקאית של פרופסורים באוניברסיטאות (וגם של האגודה המקבילה של המורים במכללות). המסמך המודרני כולל גם "הערות פרשניות 1970" ורשימה ארוכה מאוד של גופים אמריקאיים שאשררו אותו בחתימתם.
- 7 כגון: "מחקר, לימוד והוראה שאין עליהם אזיקים מרוממים את הפרט ועמו את החברה כולה", על פי 2831/95 אלבה נ' מדינת ישראל, פ"ד נ(5) 221 (1996), עמ': 335. או "הנחה בסיסית היא שמורה באקדמיה רשאי לחקור וללמד בתחום הוראתו בדרך הנראית לו כטובה ביותר ומוטב שגורמים לא־אקדמיים יטילו מינימום מגבלות עליו", בג"ץ 4126/94 גזית־כהן נ' המועצה להשכלה גבוהה, סעיף 7.
- 8 דוח המבקר, מבוא, עמ': 4.
- 9 וזו צריכה אם כך להיות כפופה לחוק המכרזים וכו'.
- 10 המועצה להשכלה גבוהה. חקיקת חוק המועצה להשכלה גבוהה והקמתה של זו בשנת תשי"ח היוו הרחקה של הטיפול בהיבטים האקדמיים ובהיבטים המנהליים והכספיים של ההשכלה הגבוהה מן הרשות המבצעת. כך גם ניתנה לות"ת (ועדה של המל"ג) בהחלטת ממשלה, סמכות בלעדית לחלק בין המוסדות לבין עצמם את תקציב המדינה להשכלה גבוהה. אותה החלטת ממשלה מחייבת את ות"ת לפעול לייעול המוסדות ולבצע מעקב אחר האופן שבו הם מנצלים את תקציביהם. נמצא, לכאורה, שהכל אתי, והמנגנון לשמירת כל אותם איזונים שבבעיותיהם אנו דנים כבר נמצא. ברם, לא זהו המצב (חיבור זה נמנע מלבחון באופן מפורט את תפקודן בפועל של המל"ג והות"ת מסיבות של מיקוד וקוצר היריעה).
- 11 ההדגשות לא במקור. דוח המבקר, מבוא, סעיף 3 (א), עמ': 5. העדפנו כאן ציטוט של ציטוט החוק, בשל כריכת מושג החופש האקדמי בסעיף 15, שאיננה בלשון החוק עצמו. המושג "חופש אקדמי" אינו מוזכר כלל בחוק המל"ג!
- 12 תיאור נרחב יותר ביחס לחלק מן הסוגיות הללו ניתן למצוא במסמך "comments to appeal" (חלק שלישי) – ראו הערת שולים 1 למעלה.
- 13 ראו גם שוס, זאב, "במסגרת תקציבו, כטוב בעיניו", אקדמיה 12 (כתב העת של ור"ה), חורף תשס"ג, עמ': 46-47 (מטעם הוועדה הבין־סנאטית להגנה על העצמאות האקדמית) וכן בנדור, אריאל, "חופש אקדמי ומעורבות הממשלה בניהול האוניברסיטאות", אקדמיה 20, תשס"ט: 27.
- דו"ח המבקר מתעמת עם סעיף 15 בהסתמך על כמה פסקי דין שבהם הבהירו בתי המשפט במפורש כי הוראת סעיף זה אינה פוטר את המוסדות להשכלה גבוהה מתחולתם של עקרונות יסוד במשפט המנהלי ובדיני העבודה. ברם, ישנה שונות בין פסיקת בתי המשפט הלכה למעשה, באותו עניין עצמו, למשל בגילוי מסמכים, דבר המותיר אצל השומע תחושת צליל בלתי מכוון. פס"ד קיסר (הערת שולים 5) או פס"ד גוטרמן (ע"ע 1027/01 גוטרמן נ' המכללה האקדמית עמק יזרעאל), מצד אחד, אינם דומים לפס"ד גולדשמידט (ע"ע 68/03 גולדשמידט נ' הטכניון מכון טכנולוגי לישראל), מצד שני.
- 14 בג"צ 7793/05 אונ' ברי־אילן ואח' נ' ד"ר צמח קיסר ואח', עתירה למתן צו על־תנאי, אוגוסט 2005.
- 15 כאן יש כנראה פולמוס עם הציטוט המפורסם שהבאנו לעיל מפס"ד העבודה הארצי, נשוא הערעור.
- 16 סעיף 74-15 לכתב העתירה.

- 17 "בג"ץ המצילים", 3751/03 י. אילן נ' עיריית תל-אביב-יפו ואח', פ"ד נט(3) 817.
- 18 במשרד החוץ, כמו באקדמיה, נוהגות ועדות מינויים (ולא ועדות מכרזים). והנה, גם שם הוחלו לאחרונה הלכות שקיפות. במסגרת דו"ח מבקר המדינה בנושא פעולות המשרד הובעה מורת רוח מהעובדה שהמועמדים בוועדות המינויים במשרד אינם יודעים איזה מידע שלילי הנוגע להם עלה בעת הדיונים, כאשר המבקר הבהיר כי לדעתו יש להבטיח שמועמדים יוכלו להגיב על מידע שלילי שנמסר ביחס אליהם. בתגובה לדו"ח, הבטיח מנכ"ל משרד החוץ לתקן עניין זה. ראו "מבקר המדינה: דוח ביקורת על היבטים בפעילות משרד החוץ, ירושלים, תמוז התשס"ו, יוני 2006", עמ': 18-21. הדו"ח זמין באתר האינטרנט של משרד מבקר המדינה .
- 19 חברת החדשות של הערוץ השני עתרה נגד משרד התחבורה, שביקש לעיין בדוחות של המבקר הפנימי לגבי מערך חקירת תאונות ותקריות אוויר. ביהמ"ש המחוזי בירושלים נדרש באופן תקדימי לדילמה שבין הטענה לסודיות הביקורת הפנימית לבין חוק חופש המידע, והכריע לטובת האחרון. המדינה ערערה לבג"ץ והפסידה (פסה"ד ניתן ב'2.1.2006 בעע"מ 6013/04, מדינת ישראל - משרד התחבורה נ' חברת החדשות הישראלית בע"מ).
- 20 פסק דין שניתן ביום 14.5.08 בבג"צ 844/06, אוניברסיטת חיפה נ' פרופ' אברהם עוז ואח'.
- 21 לפי סעיף 74 לכתב העתירה החוזה שבין אנשי הסגל האקדמי לאוניברסיטה מגולם בתקנון המוסד, שדינו לדעתם לעניין זה הוא כשל "אגודה שיתופית חקלאית, אגודה ספורטיבית, מפלגת העבודה על חבריה".
- 22 סעיפי-משנה 10 ו-11 בסעיף 74 לעתירה לבג"ץ.
- 23 ראו הר"ז, רענן ומדינה, ברק, "דיני השכלה גבוהה", תל-אביב: הוצאת המחברים, 1999, עמ': 260. ראו גם בנדר, אריאל (לעיל הערת שוליים 13) עמ': 27-28.
- 24 דוגמאות לכך יש למכביר. למשל סילבוסים (פרשיות לימודים של קורסים) מוכתבים בפקולטות שונות מראש, מפורסמים מראש ואף מוכתרים כ"חוז"ה שבין הסטודנט לאוניברסיטה. נמצא שאף מומחה גדול עולם בתחומו, הנכנס לשיעור יסוד בתחום זה, מוכתבים לו תוכן הקורס וסדר הרצאת הדברים ברזולוציה שבועית, והוא מנוע מלהביא לידי ביטוי את גישתו הייחודית. דוגמה נוספת, חריפה מכך בהרבה היא סוגיית העימות הנוכחי בבג"ץ - הערת שוליים 14 - בעניין גילוי מסמכים, שבה טוענות האוניברסיטאות לחשאיות מכוח "החופש האקדמי הארגוני" שלהן, "חופש" המנוגד באופן חריף לחופש של האקדמאים: שהרי תהליך הקידום הוא ארוך, מתיש - וקריטי. זהות חברי ועדות המינויים הפנים-אוניברסיטאיות ידועה. המצב הטיפוסי הוא שאנשי הסגל, בעיקר חסרי הקביעות, נמנעים מעמדות ערכיות שמא ירגיזו מישו. רבים נוטים לחנפנות וחשדנות, הגזמות בפירושים של מחוות ורמזים מטעם "גדולים". שכן התארכות התהליך - בפרט כשיש בו בעיות - מחייבת מטבעה מתן הסברים למועמד, דבר המתגלגל לא אחת להדלפות, הן של טענות הנגד שנשמעות בוועדות המינויים, והן של זהות חברי הוועדה המקצועית. דוגמה כאובה במישור אחר היא חיוב אנשי סגל צעירים להגיש בקשות למענקי מחקר, שמהן יש למוסד רווח כספי, גם אם אותם חוקרים אינם זקוקים להן, וגם אם הדבר מפריע להם לעבודתם השוטפת ולהעדפותיהם המדעיות - וכך גם להגדיר "מצויינות".
- 25 אוניברסיטת פנסילבניה נ' ה- EEOC, Equal Employment Opportunity Commission, 493 U.S. 182, 1990. ה- EEOC טיפל במקרה זה בעניינה של מרצה אמריקאית ממוצא סיני שקבלה על אפליה גזעית וביקשה לראות מסמכים הנוגעים להליכיה על מנת שתוכל להוכיח את טענתה.

- 26 פס"ד פנסילבניה, חלק II, פרק B. לנוסח המלא של פס"ד פנסילבניה ראו laws.findlaw.com/us/493/182.html, ובאתרים נוספים ברשת. פס"ד זה מצוטט הרבה גם בפסקי דין ישראליים שניתנו בתביעות של עובדים נגד מוסדות אקדמיים.
- 27 גם בארץ, בתנאי שכר אחידים, יעדיפו מורים וחוקרים טובים מוסד עתיר תקציבים. שימו לב ש"מינוי מורים" מופיע בפירושו בס' 15 לחוק הישראלי.
- 28 היה זה בשעתו הילך רווח שהיה קרוב ללבו של ראש הממשלה בן-גוריון, וגם ללב המחוקק, בעת חקיקת החוק בתשי"ח. באותה תקופה לערך נחקקו גם חוק שירות תעסוקה ממלכתי, או חוק חינוך ממלכתי – להבדיל ממפלגתיים ותנועתיים – אז היו אף אלה חדשים ולא מוכנים מאליהם.
- 29 אין כאן סתם דקדוקי עניות: כאשר מודים שהשימוש בסעיף 15 וב"חופש" אקדמי פירושו מרחב תמרון גרידא, הופכת אמירתה הנ"ל של השופטת ארד ("הלכת קיסר") לטראויזם טהור.
- 30 ישיבה מיום 22.11.2005, שבה הוחלט לאשר את צו שרת המשפטים להכפיף את האוניברסיטאות לחוק חופש המידע כאשר לענייניהן הכספיים. הדובר הוא עו"ד אילן יונש.
- 31 דוח המבקר, החלת חוק חובת המכרזים, עיקרי הממצאים, סעיף 2 (עמ': 196).
- 32 הממשלה אימצה ב-2.9.01 את דו"ח ועדת מלץ לבחינת המבנה הארגוני של המוסדות להשכלה גבוהה. כשהאוצר התחיל לגלות מורת רוח לנוכח אי-מימוש ההחלטה, שיגר (26.5.03) יו"ר ות"ת דאז, פרופ' שלמה גרוסמן, לפקידי האוצר תגובה ובה הזכיר להם, "בנימוס", את החלטת המל"ג מרצמבר, "שנתנה ביטוי להתנגדות האוניברסיטאות ליישום הדו"ח". להארץ (ביום המחרת) אמר, שאי אפשר לכפות על האוניברסיטאות החלטות מלמעלה, משום ש"יכולת ההתנגדות של הגופים האקדמיים רבה". הקוראים שתמהו אולי היכן הן הדיוויזיות של ות"ת, למדו אחרי מספר חודשים, שכוח זה לא היה באמת ולא נברא, ושאותו פרופ' גרוסמן עצמו הגיש למל"ג תוכנית יישום לדוח מלץ ("התאגדות מוסדות להשכלה גבוהה במסגרת חוק המל"ג", גרסה מתוקנת מיום 4.2.2004, הלא הוא "מסמך גרוסמן", שיושם מאז באוניברסיטאות). בדומה לכך, בפרשת החלת חוק חופש המידע הכספי על האוניברסיטאות, פורטו תמרונים פתלתלים של ור"ה כנגד יוזמת משרד המשפטים והכנסת במכתבה של שרת המשפטים ציפי לבני ליו"ר ועדת החוקה של הכנסת מיכאל איתן (מכתב הבקשה לאישור צו ההחלה, "קביעת רשות ציבורית לפי חחה"מ התשנ"ח", 27.7.2005).
- 33 טענה תמוהה אחרת היא בעניין החלת חוק חופש המידע על ענייניהן הכספיים (בלבד) של האוניברסיטאות על ידי משרד המשפטים, כאילו זו סותרת גילוי ופיקוח בנושאים "אקדמיים" (סעיף 57 לעתירה ועוד). ברם, לא רק שוודאי כי אין בחוק או בצו כדי לקבוע הסדר שלילי אשר יש בו משום פגיעה בזכויות יסוד של העובד, אלא שמשרד המשפטים חילק את יוזמתו להחלת החוק לשלבים רק באופן טקטי. על כן כותב ד"ר לבל, יו"ר פורום המנכ"לים של ור"ה: "משרד המשפטים פעל בשנה האחרונה להחיל את חחה"מ גם על האוניברסיטאות. פעילות שנעשתה על ידי יועצים משפטיים של ור"ה הביאה לכך שהכפפות לחחה"מ תחול בנושאים הנוגעים לניהול כספי ולא על עניינים אקדמיים ומנהלתיים" (אקדמיה 12, תשס"ו: 27; על סתירות גסות אחרות בין ור"ה, באמצעות פרקליטיו, לבין דיווחים באקדמיה ראו גם בדוח המבקר, פרק "ור"ה", עמ': 11). לבסוף, שגה כתב העתירה שגיאה בסיסית בהשוואת חשאויות ועדות המינויים באקדמיה לחשאויות הוועדה לבחירת שופטים, סעיפים 129.8-129.9, וראה על כך לקמן, הערה 41.
- 34 בישיבת הוועדה לענייני ביקורת המדינה בעניין דוח המבקר (הכנסת השמונה עשרה, פרוטוקול מס' 28 של הוועדה, 16.9.09) אמר מר אילן לוי, הממונה על השכר והסכמי עבודה במשרד האוצר: "התחושה שלנו זה שלאוניברסיטאות נפל האסימון. הן מבינות שאי אפשר להמשיך

- במצב הנוכחי והמשבר הכלכלי רק חידר את הצורך... בתקופה האחרונה, כאשר אנחנו חווים משבר כלכלי, לצערי, וירידה בהיקף התרומות, הבעיה רק מתעצמת. בחלק מהאוניברסיטאות יש בעיה בעולם הפנסיה התקציבית... יש גופים ציבוריים... שהגמלאים לא מקבלים את הפנסיה... האינטרס של הסדרת הטיפול בחריגות השכר הוא אינטרס של האוניברסיטאות, לא פחות מאשר של משרדי הממשלה" (עמ': 8 לפרוטוקול, נוסח לא מתוקן).
- 35 "סוף", "קריסה", "חורבן", "צונאמי" הם מקצת הסופרלטיבים המשמשים זה עשור בסדרה ארוכה של קינות יכבה על מצב האקדמיה בארץ, במסמכים רשמיים של האקדמיה עצמה ובמאמרי דעות בעיתונות היומית ("...סופה של מערכת השכלה מצוינת" של פרופ' יאיר צנזור, אוניברסיטת חיפה, הארץ, 15.10.2003; "...לשמחת אחמדינג'אד האקדמיה קורסת" של פרופ' אהוד קינן, הטכניון, ידיעות אחרונות 6.1.2010, ועוד. כל אלה עומדים על המשך החציצה בין הממשלה ו"הפוליטיקאים" לבין האוניברסיטאות ודוחים, באופן טיפוסי, את "מעטה הנימוקים כמו ניהול תקין ויעיל, אחריות ציבורית, ניהול יעיל של משאבים...").
- 36 למיטב שיקול דעתי אין מדובר בשחיתות במשמעותה המקובלת של המילה.
- 37 אני חולק, אם כן, על עמיתי ד"ר יעקב ברגמן ("האוניברסיטה היא אנחנו – האומנם?", המרחב הציבורי 2, קיץ 2008), בתפיסת האקדמיה כ"מכשיר דמוקרטיה" הנוכח בנשימה אחת עם "העירייה, המוזיאון ובית-החולים הציבורי" המוסדרים על ידי המדינה המודרנית. ראו על כך בהמשך בסיכום המאמר.
- 38 המסדיר את הזכויות והסמכויות הכלכליות של הגוף האקדמי, אבסולוטית, ביחס למדינה וביחס לקהילה בתוכה הוא שוכן (למשל, פטור מארנונה, מה שגרם למהומות דמים באוקספורד).
- 39 לכן אפשר לראות בבתי-נכאת עתיקים ובספריות אוניברסיטאיות עתיקות באירופה – אוסף שבלולים, למשל, במחלקה התיאולוגית דווקא. הקוריקולום הטיפוסי באוקספורד וקיימברידג', זה שנחשב מהותי להכשרתו של איש הכמורה שברך, כרך מינרלוגיה עם תיאולוגיה, ומטריקה יאמבית קלאסית עם חשבון דיפרנציאלי ניוטוני.
- 40 מעניין כמה מהדיקנים בארץ מודעים להוראתו הראשונית של התואר (נזיר בכיר הממונה על עשרה – דיקא – נזירים).
- 41 באורח מעניין אנו חוזרים כאן, בהקבלה חלקית, לסיפא של הערה 33: מבלי להיכנס כלל לנושא רפורמות אפשריות בהליכי בחירת שופטים בימינו – שהרי זה כלל לא נושאנו – ברור שהחשאיות שם איננה משום הגנה בפני "נקמת עמיתים" (כנטען באשר לוועדות מינויים אקדמיות), אלא להבטחת עצמאות השיפוט. החיסיון, מלכתחילה, הוא אינהרנטי לפונקציית השיפוט, לתפקודה של מערכת השיפוט בחברה שבה היא משרתת (למשל שלא יהיה אדם, אשר דינו מסור בידי שופט, יודע ביקורות ומניין תכונות רעות שנמנו באותו שופט, בטרם נתמנה להיות שופט).
- 42 בישראל, מדינה המונה כשבעה מיליון אזרחים, מצויות שמונה אוניברסיטאות (בכללן הטכניון, מכון ויצמן והאוניברסיטה הפתוחה), 29 מכללות אקדמיות עצמאיות, שתי מכללות אקדמיות אזוריות, שאוניברסיטה אחראית להן אקדמית; 27 מכללות אקדמיות להכשרת מורים ו-13 שלוחות של מוסדות להשכלה גבוהה מחו"ל. בשנת 2008, הוקצו בתקציב המדינה לסעיף "השכלה גבוהה" שבאחריות ות"ת כשישה מיליארד שקלים. המוסדות המתקצבים על ידי המדינה משמשים כמקור פרנסה, או בסיס להשגת תעסוקה ופרנסה בעתיד, לכ-225,000 עובדים וסטודנטים.
- 43 "פסה"ד (קיסר – ארצי) מבקש לשנות סדרי בראשית בשיטה האקדמית" – לשון עתירת האוניברסיטאות בעניין זה לבג"ץ, סעיף 4.2 ועוד.

- 44 אין אלה רק "מינרלוגיה ותיאולוגיה" והמדעים המבוססים - ראו הערה 39 לעיל - אלא גם מקצועות שנלמדו עד עתה במסגרות פארא-אקדמיות, כגון רוקחות וראיית חשבון, שבהם נכתבות עתה עבודות דוקטורט, שלא לדבר על תוכניות אקדמיות במלונאות וקורסים לטעימת יין.
- 45 "שקיפות" איננה, אם כך, מטבע של מס שפתיים לתקינות מדינית אופנתית, אלא גורם כלכלי מודרני מרכזי. ראו למשל
- J. Stiglitz. 1989. "Principal and Agent," in: J. Eatwell, M. Milgate and P. Newman (eds.). *The New Palgrave. Allocation, Information and Markets*, New York: W. W. Norton.; A. Fung, M. Graham and D. Weil. 2007. *Full Disclosure: The Perils and Promise of Transparency*, Cambridge: Cambridge University Press
- 46 זה חוזר ואוסר, למשל, פרסום דעתו של הדיין האינדיבידואלי שישב בהרכב ברין מסוים. כשבאים להרהר בדבר, מוצאים, בין השאר, שאז פעל במערכת שחקן רבי-כוח, והוא האל עצמו, או ליתר דיוק יראת האל (בגרסה היהודית: תוקף דבר תורה וחשש עבירה). המסגרות, למשל האקדמיות, המודרניות, התרוקנו לחלוטין מכוחות אלה, והרי לנו עוד הבדל מהותי בין אז לבין עתה.
- 47 ראו למשל הערות 17-20 לעיל.
- 48 ת.א. 576/06, ניתן 29.6.08.
- 49 כך שיקבע בו כי סטודנטים העומדים לדין משמעתי יוכלו להיות מיוצגים בהליך משמעתי על ידי עורך דין חיצוני מבלי להגביל את זכות הייצוג למקרים מסוימים בלבד.
- 50 פסק דינה של השופטת ארד (ראו הערת שוליים 5 לעיל), שקדם לפס"ד הזה, מתגדר אך בהמלצות לשינוי התקנונים.
- 51 לפיכך, לא די בזכות שהייתה קבועה מקודם בתקנון המשמעת, שלפיה ניתנה לתובעים אפשרות להיות מיוצגים בפני רשויות המשמעת רק על ידי סטודנטים או עובדים אקדמיים.
- 52 יושם לב, האוניברסיטה לא מבקשת לא זאת ולא זאת, אלא שיניחו לה לשמר את שמרנותה. חסד נעשה אם כך, עם סר ג'ון גילגוד (ראו פתיחת פרק זה), שנלקח השמימה קודם שפסק השופט גרשון את פסקו, שלפיו אפילו בתחום הבלתי פלילי אסור לה עוד לאוניברסיטה "לסגור את העניינים בפנים".
- 53 ואות ספקטקולארי יש לה, לזו, בדמות טקסי התהלוכות שעורכת האקדמיה המודרנית בגלימות, במגבעות ובשנצים העתיקים. באלה אין רע כשלעצמם, אלא אולי בעובדה שחובשי המגבעות והגלימות חפים מכל זיקה ומודעות למסומל בהם (באוקספורד וקיימברידג' היה על הסטודנטים והמורים לעטות גלימה, עד המאה ה-19, גם בצאתם ברחובה של עיר).
- 54 ערעור האוניברסיטאות (ראו הערה 14): סעיף 49.6 "טעה בית הדין בהתעלמותו... מטבע האדם". פרק ד' 5, ארוכות. ראו גם שם, סעיף 44.
- 55 שם, סעיף 4.2. סעיף 41, סעיף 92 ועוד.